

AVRUPA ENERJİ GÜVENLİĞİ ve TÜRKİYE*

Emirhan GÖRAL**

Özet

Bu makale temelde Avrupa'nın enerji alanındaki durumunu uluslararası yapının sistemsal etkileri üzerinden incelemektedir. Analiz düzeyinde tercih edilen neo-realist yaklaşım gereği özellikle Avrupa Birliği'ne yön veren büyük devletlerin politikaları kapsam içine alınmıştır. Uluslararası sistemin etkisi gereği –ABD, Rusya ve Çin gibi– diğer büyük güçlerin enerji alanındaki politikalarının Avrupa'nın enerji güvenliğine yaptığı etkiler de yine çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında uluslararası sistemin tek kutuplu yapısının Avrupalı büyük devletlerin dış politikalarını ve enerji politikalarını Soğuk Savaş'ın sonundan bu yana etkilemekte olduğu ve tek kutupluluğun sorgulanması ile paralel bir şekilde enerji politikalarında da belirgin değişiklikler olduğu gözlemlenmektedir. Enerjinin giderek önem kazandığı bir uluslararası sistemde enerji kaynakları ile Avrupa'nın ortasında yer alan Türkiye'nin rolü de güncel tartışmalar arasındadır. Sonuç olarak bu çalışma, dünya siyasetinde daha etkin olmak isteyen AB'nin büyük üyeleri için enerji güvenliğinin çok kritik bir konu olduğunu ve Avrupa ile potansiyel enerji sağlayıcıları arasında bulunan Türkiye'nin de Avrupa ülkelerinin enerji güvenliğini sağlamada stratejik bir rol üstlendiğini ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enerji güvenliği, Çok Kutuplu Sistem, Neo-realizm, Petrol ve Doğalgaz, Boru Hatları, Hazar Havzası.

EUROPEAN ENERGY SECURITY AND TURKEY

Abstract

This article evaluates European energy profile with a special reference to the international political system. Because the framework of this study is based on neo-realist approach, the foreign and energy policies of major EU powers are examined. This study also refers to the impact of energy policies of other major international powers on European energy security. From this point of view, the foreign and energy policies of major European powers are severely affected by the

*Bu makale, Marmara Üniversitesi AB Enstitüsü'nde başarılı bir şekilde sunulup onaylanan "European Energy Security Policy and Turkey" başlıklı doktora tezinin bir özeti'dir.

**Ph.D, Marmara University, EU Institute, e-mail: egoral@marmara.edu.tr

unipolar structure of international system. The recent arguments on the questioning of unipolarity help to explain shifts in foreign energy policies of major European actors. Moreover, Turkey's role of a bridge between energy sources and Europe has become a debated issue as far as the accelerating importance of energy security in world politics is considered. To sum up, this study reminds that energy security is a very critical issue for the major European powers who might be seeking for becoming one of the poles in a future multipolar structure as well as Turkey's strategic position for Europe by providing a solution to the current energy security concerns.

Keywords: *Energy Security, Multipolarity, Neo-realism, Oil and Natural Gas, Pipelines, Caspian Basin.*

1. Giriş

Günümüz siyasi sisteminin tek kutuplu yapısı Soğuk Savaş sonrası gücünün zirvesine yükselen ABD'nin kendi çıkarları doğrultusunda tek taraflı uygulamalarının yoğunlaşmaya başladığı bir ortam oluşmasına yol açmıştır. ABD'nin askeri, ekonomik, AR-GE gibi büyük güç olmanın temel belirtilerindeki üstünlüğünün, kendisinden sonra gelen büyük güçlerden çok daha fazla olmasından (Monteiro, 2011: 9-10) dolayı doğrudan dengeleme çabası henüz ortaya çıkmamıştır. Ancak rakipsiz süper gücün uluslararası kurumların onayı olmadan ve uluslararası hukukun kabul görmüş ilkelerine aykırı gerçekleştirdiği tek taraflı uygulamalar, başta soğuk savaş dönemi karşıt kamp ülkeleri olmak üzere büyük güç olarak görülebilecek devletler üzerinde tehdit algısı uyandırmaktadır.

Zengin doğal kaynaklarının da büyük katkısıyla Soğuk Savaş sonrasında yaşadığı gerilemeyi atlatan Rusya'nın yanı sıra modern dönemde benzeri görülmemiş bir ekonomik büyüme gerçekleştiren Çin'in (Öğütçü, 2006:124) Birleşik Devletlerin gücünü sorgulama çabaları 2000'li yılların başlarından itibaren kendisini göstermeye başlamıştır. Bunun ötesinde Soğuk Savaş döneminde ABD'nin en yakın müttefiki olan Avrupalı bazı büyük devletlerin de süper gücün tek taraflılığı karşısında zaman zaman dengeleme arayışları sergiledikleri ileri sürülebilir.

Uluslararası sistemin söz konusu yapısı içinde enerji kaynakları günümüz dünyasında gücün önemli bir unsuru haline gelmiştir. ABD'nin Irak müdahalesi ile Orta Doğu'daki enerji kaynaklarını dolaylı olarak kontrolü, Rusya'nın zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olması, AB'nin ve Çin'in ise ihtiyaç duydukları enerjinin çok büyük bir kısmını dışsal kaynaklardan temin etmeleri güç dağılımında enerjiyi oldukça önemli bir değişken haline getirmiştir. Bu sebeple Avrupa Birliği'nin enerji güvenliği konusuna oldukça büyük bir önem atfetmesi de doğaldır. AB enerji ihtiyacının büyük bir kısmını Rusya Federasyonu'ndan

sağlamaktadır. Çok kutuplu bir dünyaya geçiş olması durumunda, AB'nin Rusya ile ilişkileri son derece büyük bir öneme haiz olacaktır. Bununla birlikte AB gibi enerji arayışında olan Çin ise enerji tedariki konusunda Avrupa'ya rakip olabilecektir. Özetlemek gerekirse, Avrupa Birliği'nin yeni dünya düzeninde küresel bir aktör olmasını amaçlayan büyük üyeleri enerji konusunun Avrupa için hayati öneme sahip olduğunun bilincindedir.

Bu çalışmada hayati öneme sahip enerji konusunda Avrupa Birliği'ni oluşturan büyük ülkelerin nasıl bir yol izledikleri, Birliğin kurumsal olarak üye ülkeler üzerinde ne kadar etkili olabildiği ve diğer büyük güçlerle olan ilişkileri enerji perspektifinden değerlendirilmektedir. Avrupa'nın enerji konusundaki durumunu kolaylaştırıcı bir konuma sahip Türkiye'nin giderek artan altyapı imkânları ile AB'nin enerji güvenliği, dolayısıyla küresel rolüne nasıl bir katkı sağladığı ise çalışmanın diğer bir inceleme alanını teşkil etmektedir. Çalışma neo-realist teori üzerinden hareketle güç dağılımını ele almakta ve devletlerin enerji alanındaki politikalarını bu yaklaşımın argümanlarını kullanarak izah etmeye çalışmaktadır. Bu yolla enerji politikaları ile dış politika arasında bir bağlantı olduğu varsayımının da doğruluğu sınanmış olmaktadır.

Makale öncelikle Avrupa Birliği'nin ülkeler bazında genel olarak enerji görünümünü incelemekte, neo-realizmin büyük ülkelere verdiği önemden dolayı dört büyük AB üyesinin enerji politikalarını kısaca ele almaktadır. Her ne kadar Birliğin –çok önemli politik alanlarda zorlandığı gibi- enerji alanında bir ortak politika belirleme sorunu olsa da Avrupa Komisyonu'nun enerji konusundaki çabalarına da kısaca değinilmektedir. Ardından Türkiye'nin enerji görünümü ve enerji politikası incelenmektedir. Söz konusu veriler ışığında Avrupa'nın enerji alanında nasıl bir politika izleyebileceği, Türkiye'nin Avrupa için dördüncü bir koridor olması ve Avrupa için Türkiye'nin nasıl bir önem arz ettiği ele alınmaktadır.

2. Avrupa Birliği'nin ve Üye Ülkelerin Enerji Politikaları

Birçok alanda olduğu gibi birbirinden farklı alışkanlıkların, kültürlerin ve değerlerin bir arada olduğu bir yapı olan Avrupa Birliği'nde enerji konusu da doğal olarak farklılık göstermektedir. Her ülkenin enerji ihtiyacı, kaynaklara erişim yöntemi ve enerji ihtiyacına verdiği önem farklılıklar göstermektedir. Bazı ülkeler enerjiyi, ekonomilerinin ve buna bağlı olarak varlıklarını sürdürebilmenin önemli bir unsuru olarak görürken, daha az enerji tüketen ülkeler enerji güvenliğine daha az önem atfetmektedir. Benzer şekilde bazı ülkeler en ekonomik şekilde enerji ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken bazı üyeler ise çevre ve benzeri endişelere daha öncelik vermektedir. Kısaca belirtmek gerekirse, birçok alanda olduğu gibi AB içinde de enerji konusuna nasıl yaklaşılacağı konusunda bir fikir birliği oluşmamıştır. Yakın gelecekte de bu uyumun sağlanabileceğine ihtimal vermek kolay görünmemektedir. Ancak birçok alanda olduğu gibi, Avrupa Komisyonu,

enerji ve enerji güvenliği konusunda da AB'nin tek bir sesi olmasını sağlamaya çalışmaktadır.

Dünyada endüstriyel üretimin dörtte birinden fazlasını sağlayan Avrupa Birliği oldukça fazla enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Kişi başına enerji tüketimi ABD ve Japonya gibi diğer kalkınmış ülkelerden daha düşük seviyede olsa da yıllık enerji ihtiyacının 1,7 milyar ton petrol karşılığı olduğu düşünüldüğünde, AB'nin kendi kaynaklarının yetersizliği de belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Tüketimde öne çıkan petrol ve doğalgaz konusunda Birlik net ithalatçı konumunda yer alırken, özellikle Fransa'nın başı çektiği nükleer enerji alanında ise kendi kaynaklarından ve teknolojisinden istifade etmektedir. Ancak nükleer enerji AB enerji ihtiyacını yalnızca yüzde 14 oranında karşılamaya yeterli ölçüdedir.¹ Bu sebeple Birlik ihtiyacı olan enerjiyi temin etme konusunda petrol ve doğalgaza yönelmektedir. İthal edilen petrolün yaklaşık üçte birini Rusya Federasyonu'ndan temin etmektedir. Diğer önde gelen petrol tedarikçisi ülkelere Norveç AB ithalatının yaklaşık olarak beşte birini, Suudi Arabistan ve Libya ise onda birini sağlamaktadır. Bununla birlikte İran, Irak, Cezayir ve Nijerya da AB'nin önemli petrol tedarikçileri arasında yer almaktadır. Özetle AB ürettiği 104 milyon ton petrolün yaklaşık 5 katı oranında petrolü de kendi dışındaki kaynaklardan sağlamaktadır (Energy, transport and environment indicators, 2011: 35-38) .

Petrolün yanı sıra bir diğer hidrokarbon enerji kaynağı olan doğalgazda da benzer bir durum söz konusudur. Her ne kadar bazı üye ülkeler üretim kapasitesine sahip olsa da giderek artan doğalgaz kullanımı AB'yi yüksek oranda dışarıdan gelen doğalgaza bağımlı hale getirmektedir. Hollanda ve Birleşik Krallık gibi AB üyesi ülkelerin yanı sıra Norveç de Avrupa içinden güvenilir doğalgaz kaynakları olarak ele alınabilir. Ancak Birleşik Krallığın rezervlerinin azalması, Norveç'in de bütün AB ihtiyacını karşılayacak gazı sahip olmaması ülkeleri farklı alternatiflere yönlendirmektedir. Avrupa'nın kuzeyi ve doğusunda yer alan üyeler Rusya Federasyonu'nu temel gaz sağlayıcı olarak görürken güney ülkeleri genellikle Cezayir, Libya, Nijerya gibi Afrika kaynaklarını tercih etmektedir (BP Statistical Review of World Energy, 2009). Daha açık bir ifadeyle, Avrupa ülkeleri doğalgaz temini konusunda kendilerine yakın olan kaynaklara yönelme politikası izlemektedir. Bunun temel sebebi, doğalgazla petrol arasındaki farktır.² Doğalgaz, maliyeti sebebiyle yakın kaynaklara erişimi daha zorunlu hale getirmektedir. Bu

¹ Eurostat tarafından yayınlanan 2009 verilerine göre AB-27 içinde nükleer enerji üretimi yüzde 28 ile hidrokarbon ve yenilenebilir enerji türlerini geride bırakmıştır. Ancak bu rakam tüketimin ancak yüzde 14'ünü karşılamaya yetmektedir. (Energy, transport and environment indicators, 2011: 34-36)

² Petrol taşınabilir olma, birçok kaynak ülkeden temin edilebilme gibi özellikleri sebebiyle esnekliğe sahip bir ticari hammaddedir. Oysa doğalgaz gerek nakliyesi gerekse üretim ve tüketim yerleri arasındaki bağlantı sebebiyle çok daha katı kuralları olan bir piyasadır. Bir başka ifadeyle, petrol üreticisi ve tüketicisi uzun vadeli kontrat yapmak zorunda değilken, doğalgaz üreticisi ile tüketicisi uzun vadeli kontratlarla birbirlerine bağlanmaktadır.

durum Rusya'yı Avrupa'nın en önemli enerji ortağı konumuna getirmiş, aralarında ciddi boyutlu bir bağımlılık ilişkisi doğurmuştur.

2.1. AB Komisyonu'nun Enerji Konusundaki Faaliyetleri

Birbirine bağlı iki konu Komisyon'un enerji politikasına öncelik ve önem vermeye çalışmasına yol açmaktadır. Bunlardan birincisi Birlik üyelerinin enerji kaynaklarının kıt, ihtiyaçlarının ise fazla olmasıdır. İkincisi ise AB üyelerinin gelirlerinin büyük oranda ekonomik üretime, üretimin ise enerji kaynaklarına dayanması sebebiyle enerjinin güvenlik ihtiyacı sonucunu doğurmasıdır. Bunun bilincinde olan Komisyon 2000'li yıllarla birlikte ciddi çalışmalar yapmaya başlamıştır.

Enerji arzının güvenliği üzerine 2000 yılında yayınlanan bir yeşil kitap, enerji kaynaklarını ithal etmenin iki temel sorunu üzerinde odaklanmıştır: Birincisi çevre sorunlarına yol açan iklim değişikliği boyutu, ikincisi siyasi baskı oluşturan enerji iç pazarının düzenlenmesi boyutudur. Bu tespitlerle Komisyon üye ülkelere enerji iç pazarlarının liberalizasyonunun yanı sıra enerji taleplerini dengelemek için daha verimli ve mütevazı enerji tüketimi yöntemlerini önermiştir. Yine bu belgede Komisyon'un enerji kaynaklarını çeşitlendirmenin yanı sıra, tedarikçileri de çeşitlendirme yöntemini önermesi ve bu amaçla Hazar Havzası ve Akdeniz'in güneyine referans vermesi, AB'nin enerji konusundaki genel hedefi konusunda fikir vermektedir (Green Paper, 2000: 69-71). Bu çalışmanın ardından enerji verimliliği üzerine bir başka yeşil kitap 2005 yılında yayınlanmış ve enerji talebinin kontrol altına alınmasının Birlik için temel bir sorun olduğu vurgulanmıştır. (Green Paper, 2005: 4-5)

Enerji konusunda AB'nin bir bütün olarak yapması gerekenleri en belirgin biçimde ele alan belge ise 2006 yılında Komisyon'un yayınladığı "Enerji Arz Güvenliği için Avrupa Stratejisi" başlıklı yeşil kitaptır. Enerji altyapısı için yatırım yapılması gerekliliği, Birliğin enerji kaynakları konusundaki bağımlılığı, dünya ölçeğinde hidro-karbon yakıtlara yönelik artan enerji talebi, çevresel sorunlar ve Birlik düzeyinde henüz tam bir enerji pazarı oluşturulamaması gibi önemli sorunları belirledikten sonra Yeşil Kitap Avrupa'nın enerji konusundaki ihtiyaçlarını üç temel başlık altında incelemiştir: Sürdürülebilirlik, rekabetçilik ve güvenlik.

Komisyon rekabetçi bir enerji piyasasının oluşabilmesi için öncelikli olarak ortak kural ve standartları olan ve ülkelerin korumacı politikaları olmadan işleyen bir enerji şebekesinin inşasına vurgu yapmıştır. Bu çerçevede Komisyon ayrıca üyeler arasında dayanışmanın önemine ve enerji kıtlığı oluşması durumunda müracaat edilecek ortak bir acil enerji stoğu oluşturulması üzerine vurgu yapmıştır. (Green Paper, 2006: 5-9)

Komisyonun üzerinde durduğu diğer bir alan ise sürdürülebilirlik konusudur. Bu amaçla komisyon Sadece enerji verimliliğini sağlamaya yönelik politikaların

geliştirilmesini teşvik etmekle kalmamakta, aynı zamanda üye ülkelerin koordineli bir şekilde kullandıkları enerji çeşitlerini sürdürülebilir ve birbirine uyumlu hale getirmelerini önermektedir (Green Paper, 2006: 10-11). Komisyonun rekabetçilik ve sürdürülebilirlik konularını belirlediği beş öncelik alanında ele aldıktan sonra Yeşil Kitapta yer alan son öncelik alanını güvenlik konusuna ayırmıştır.

Avrupa Birliği'nin daha etkin bir küresel role sahip olmasına destek olacak uyumlu bir Ortak Enerji Politikasının geliştirilememesi Komisyon tarafından yapılan en önemli eleştiri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sorunu aşmak için Komisyon belirli adımların atılmasını öngörmüştür. İlk olarak Birlik içinde doğalgaz ve petrol boru hatları için gerekli altyapının oluşturularak enerji şebekelerinin uyumlu ve tamamlayıcı hale getirilmesi önemli bir ihtiyaç olarak vurgulanmıştır. İkinci olarak enerji üreten ülkeler ve enerji transferinde aracı konumundaki ülkelerle olan ilişkilerin geliştirilmesinin önemine atf yapılmıştır. Bu çerçevede özellikle Rusya ile olan ilişkilerin önemivurgulandığı gibi diğer enerji üreten ve transfer yolunda bulunan ülkelerle olan ilişkilerin üye ülkeler boyutundan ziyade Avrupa Birliği tarafından ve belirlenen Ortak Enerji politikası çerçevesinde yürütülmesinin gerekliliği de vurgulanmıştır. (Green Paper, 2006: 16)

Kısaca özetlemek gerekirse, Komisyonunenerji alanında önemi ve vurgusu giderek artan raporlarına rağmen Birlik düzeyinde belirgin bir Ortak Enerji Politikası oluşturma sorununun varlığı gözlenmektedir. Bu zaaf Birliğin bu alanda özellikle dış dünyaya yönelik olarak uygulama araçlarını da kısıtlı hale getirmektedir. En önemli uygulama aracı eksikliği ise şüphesiz Birliğin dış politikada olduğu gibi yetki alanlarının enerji konularında çok sınırlı olması, karar mekanizmalarının üye ülkelerin inisiyatifinde bulunmasıdır. Bununla birlikte Birlik bazı mali ve idari uygulamalarla enerji politikalarına sınırlı müdahaleler yapabilmektedir. Enerji tüketimini verimli hale getirmeye yönelik yönetmelikler bunun en belirgin örnekleri olarak gösterilebilir (Green Paper, 2005: 12-13). Bu anlamda dış politikada olduğu gibi enerji üreticisi ve transit ülkelerle ilişkilerde Birliğin yatırım yoluyla teşvik sağlaması da enerji güvenliğinde önemli bir unsur teşkil etmektedir (Green Paper 2006: 16). Bu durum Avrupa Komşuluk Politikası ile uyumlu bir şekilde Avrupa'nın çevresinde istikrarlı, ekonomik olarak gelişen ve güvenli bir bölge olmasına katkı sağlayacaktır.

2.2. Büyük Ülkelerin Enerji Politikaları

Bu çalışmanın temeli olan neo-realist teori uluslararası sistemi büyük aktörlerin faaliyetleri ve politikaları çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu sebeple Avrupa enerji güvenliğini incelerken Birliğin enerji politikalarına bakmak tek başına yeterli olmayacaktır. Avrupa Birliği'ni oluşturan ve birçok anlamda yönlendiren büyük devletlerin nasıl bir enerji politikası izlediğini değerlendirmek gerekmektedir. Hiç şüphesiz bu devletlerin başında Birliğin kurulmasında en önemli rolü üstlenmiş olan Almanya ve Fransa gelmektedir. Ekonomik büyüklükleri ve siyasi güçleri

düşünüldüğünde İngiltere ve İtalya'nın enerji politikalarının da değerlendirilmesi gereklidir.

Dünyanın en büyük ekonomilerinden biri ve AB'nin motor gücü konumunda bulunan Almanya'nın enerji ihtiyacını karşılama bugün için Almanların en önemli tartışma konularından biri haline gelmiştir. Bu amaçla Almanya, yenilenebilir enerji kaynaklarına büyük oranda yatırım yapılmasının yanı sıra hidro-karbon enerji kaynaklarını üreten ülkelerle daha yakın ilişkiler geliştirmeye de özen göstermektedir. Uluslararası Enerji Ajansı'nın verilerine göre Almanya'nın toplam yıllık enerji ihtiyacı 350 milyon petrol eşdeğeri seviyesindedir. Bu ihtiyacın yaklaşık üçte birini petrol ve türevi ürünler teşkil etmektedir. Kömür ve doğalgaz yaklaşık olarak yüzde 23,5 ve 22,5 düzeyinde bir payla petrolün ardından Almanya'nın enerji ihtiyacının diğer önemli unsurlarını oluşturmaktadır. Alman ekonomisi, kömür ihtiyacının yüzde 65 seviyesinde kendi kaynaklarından karşılarken, doğalgazda yüzde 80, petrolde ise yüzde yüze yakın oranda dışa bağımlı durumdadır. (IEA, 2011a) Böyle yüksek bir bağımlılık oranı karşısında kaynak çeşitlendirmesi yapmak da güçleşmektedir. Doğal olarak zengin enerji kaynakları olan komşular Rusya ve Norveç en önemli doğalgaz ve petrol tedarikçileri olarak ortaya çıkmaktadır. Almanya ithal ettiği doğalgaz ve petrolün yüzde 40'a yakını Rusya'dan temin ederken, petrolün yüzde 21, doğalgazın ise yüzde 30'a yakını Norveç'ten sağlamaktadır. (Harks, 2004:4) Doğal olarak, Almanya'nın, AB'ye paralel bir şekilde enerji güvenliği endişesi yaşamakta olduğu söylenebilir.

Almanya'nın enerji politikasını şekillendiren Federal Ekonomi ve Teknoloji Bakanlığı³ üç temel hedef olarak enerji verimliliği, tedarik güvenliği ve çevresel uyumluluğu belirlemiştir (BMWİ, 2011). Alman enerji bürokrasisi bu üç hedeften tedarik güvenliğinin ön plana çıkacağını ve özellikle Avrupa, Amerika ve Asya'nın tüketici ülkelerinin Rus, Hazar ve Orta Doğu kaynakları konusunda yarışacağını öngörmektedir. (BMWİ, 2005: 13-18) Bu öngörü çerçevesinde Alman hükümeti petrol üreticisi ülkelerde yatırım yapılmasına ve bu ülkelerin de Almanya'da yatırım yapmasına büyük özen göstermektedir. Bu çerçevede Rusya ile Almanya arasındaki ilişkilere verilen önem de yine Alman hükümeti tarafından açıkça ifade edilmektedir (BMWİ, 2005: 3-4). Özellikle 2006 yılında Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan gerginliğin ardından Avrupa ülkeleri arasında Rusya'nın güvenilirliğinin sorgulanmasına rağmen Almanya'nın Rusya ile olan ilişkilerini artırması ve Kuzey Akım hattını hayata geçirmesi (Liembach ve Müller, 2008:24) bu ülkenin Rus gazına bağımlılığı kabullenmesi olarak yorumlanamaz. Almanya'nın sistem düzeyinde rekabet içinde olduğu Amerika ve Asya ülkeleri ile enerji konusunda Rusya'yı kendine bağlamaya çalıştığını söylemek mümkündür. Doğrudan bir bağımlılıktan ziyade karşılıklı bağımlılık ile açıklanabilecek bu ilişki,

³Bundesministerium für Wirtschaft und Technologie (BMWİ)

sadece Alman enerji ihtiyacını karşılamamanın ötesinde, ABD ve Asya'nın gelişen ekonomilerinin Rus kaynaklarına erişimini sınırlayabilecektir. Rusya ile geliştirilen enerji işbirliği, sonuç itibarıyla Almanya'nın dış politikasının da enerji politikasına bir yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Almanya kadar AB üzerinde etkisi olan bir diğer büyük ülke olan Fransa'nın da enerjide ihtiyacı konusunda dışa bağımlı olduğunu görülmektedir. Yaklaşık 272 milyon ton petrol eşdeğeri düzeyindeki enerji tüketimiyle Almanya'nın ardından en çok enerji ihtiyacı olan AB üyesi konumundaki Fransa, gelişmiş nükleer enerji üretim kapasitesi ile dış bağımlılığını nispeten azaltmış durumdadır. ABD'nin ardından dünyada nükleer enerji üretiminde ikinci sırada bulunan Fransa'nın doğalgaz ihtiyacı toplam enerji ihtiyacının yüzde 15'ini geçmemektedir. Bu ihtiyacı yüzde 40 oranında Norveç'ten temin eden Fransa, Hollanda ve Rusya Federasyonu'ndan da doğalgaz ithalatı yapmaktadır. Bunun yanı sıra, Cezayir, Nijerya ve Mısır da önemli sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) tedarikçileri olarak Fransa'nın enerji çeşitliliğini sağlamaktadır. Doğalgazın yanı sıra petrol konusunda da başta Suudi Arabistan ve Norveç olmak üzere, İran, Irak, Nijerya ve Rusya gibi büyük petrol üreticilerinden yararlanan Fransa, önemli derecede enerji kaynak çeşitliliği sağlayabilmiş durumdadır.⁴

İthal kaynaklar konusunda kaynak ülke çeşitliliğini nispeten sağlayabilmiş ve endüstriyel kullanımın önemli bir bölümünü nükleer enerjiyle sağlanan elektrikten karşılayan Fransa'nın bir enerji krizi durumunda ekonomisi Almanya'ya kıyasla daha az kırılgan olacaktır. Bu durum enerji çıkarlarının Fransa'nın dış politikası üzerindeki etkisini Almanya ve İtalya'ya kıyasla daha azaltmaktadır. Her ne kadar AB normları çerçevesinde nükleer enerji yatırımlarının azaltılacağı hükümet tarafından yazılı bazı belgelerde yer alsın da Fransa'nın nükleer enerji avantajını kolaylıkla terk etmeyeceğini söylemek yanlış olmaz. (European Energy Review, 2010)

Avrupa Birliği üyesi büyük devletlerden bir diğeri olarak İtalya da enerji konusunda oldukça dışa bağımlı bir görünüm sergilemektedir. İtalya'nın yaklaşık 185 milyon ton petrol eşdeğeri düzeyindeki enerji ihtiyacının neredeyse tamamı hidro-karbon kaynaklarından karşılanmaktadır. Yüzde 10 seviyesinde geri dönüşümlü enerji kaynaklarına karşılık, kömür, petrol ve doğalgaz İtalyan ekonomisinin işleyişinde en önemli rolü üstlenmektedir. Bunlar arasında petrol yüzde 44'lük payla önde gelmektedir.⁵ Bu açıdan bakıldığında İtalya'nın enerji çeşitliliğinde kaynak ayrıştırmasını yeterince sağlayamadığını söylemek ve bunun da ülkenin enerji güvenliğinde kırılganlığa yol açtığını ileri sürmek mümkündür.

⁴Fransa'nın enerji tüketiminin detaylı analizi için bkz: (IEA, 2011b).

⁵İtalya'nın enerji tüketiminin detaylı analizi için bkz: (IEA, 2011c).

Kaynak dağılımında çeşitlendirmeyi sağlayamayan İtalya, sağlayıcı çeşitlendirmesinde ise nispeten daha başarılı görünmektedir. Doğalgaz ve petrol konusunda Libya en önemli ticari ortak olma özelliğini Kaddafi döneminde sürdürürken (Williams, 2009: 62-63) Rusya artan ölçekte İtalya ile enerji ticaretini arttırmaktadır (Giusti, 2008). Ayrıca, İran da son dönemde İtalyan petrol şirketleri için önemli bir kaynak olarak görülmeye başlanmıştır (Tehran Times, 2008). Ancak petrol konusundaki Libya ve Rusya'ya yüksek orandaki bağımlılık da tedirgin edici olabilir. Doğalgaz konusunda ise Cezayir ve Rusya en önemli iki tedarikçi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu alanda bağımlılığı çeşitlendirmek için Hollanda ve Norveç gazına yönelen İtalya 2004 yılında Libya'ya yönelik ambargonun kaldırılmasının ardından bu ülkeyi de önemli bir doğalgaz tedarikçisi olarak görmeye başlamıştır. (BBC, 2004)

Sonuç olarak ülkenin Fransa gibi nükleer enerjisinin olmaması, Almanya gibi kömür kaynaklarının olmaması ve Birleşik Krallık gibi petrol ve doğalgaz rezervlerinin yokluğu kırılgan bir enerji güvenliğine sebep olmaktadır. Bu sebeple ortak enerji politikası oluşturulması konusunda en hassas ülkelerden birinin de İtalya olduğu söylenebilir. Ayrıca İtalya bu kırılganlığı azaltabilmek adına çeşitlendirmeye yönelmeye çalışmaktadır. Bu çeşitliliği sağlama konusunda ise en yakın alternatifler Hazar ve Orta Doğu kaynakları olarak görülebilir. Bu anlamda Türkiye ile İtalya'nın enerji işbirliği oldukça büyük önem arz etmektedir.⁶

Son olarak AB'nin diğer bir büyük gücü İngiltere'nin enerji politikalarını değerlendirmek de Birliğin enerji politikalarını uluslararası sistem düzeyinde ele almak açısından oldukça gereklidir. Diğer büyük AB ülkelerinden farklı olarak Birleşik Krallığın enerji konusunda kendine yetme becerisine uzun süre haiz olduğu görülmektedir. Dünya enerji tüketiminin yüzde 2,5'ine denk gelen bir ortalama ile 230 milyon petrol eşdeğeri enerji ihtiyacı bulunan ülkenin özellikle Kuzey denizinde bulunan kendi kaynakları ise büyük bir düşüşe geçmiştir. (UK Gas Reserves and Estimated Ultimate Recovery, 2009). Petrol, doğalgaz, kömür ve nükleer enerjinin enerji çeşitliliği içindeki payları sırasıyla yüzde 38, 35, 18 ve 9 olarak görülmektedir.⁷ Bu anlamda nispeten çeşitliliği sağlayabilmiş görünse de azalan kaynakları artan ihtiyacı karşılayabilecek nitelikte değildir. Bu sebeple doğalgaz tedariki amacıyla Norveç'le işbirliğine giden İngiltere Belçika üzerinden de Kıta Avrupası gaz şebekesine bağlıdır.⁸ Bunun yanı sıra LNG terminalleri yoluyla da Cezayir ve Katar'dan önemli miktarda sıvılaştırılmış doğalgaz tedarik edilmektedir. (First liquid gas delivery in port, 2009)

⁶ Türkiye ve İtalya arasında enerji işbirliğinin gerekliliği ve güncel durumu için bkz.: Üstün, 2011: 71-85.

⁷ İngiltere'nin enerji ihtiyacı için bkz.: IEA (2011d).

⁸ İngiltere'nin doğal gaz gelişmeleri için bkz.: (The Future of UK Gas Supplies, 2004; Norway increases EU's security of gas supplies, 2009).

İngiltere'nin enerji güvenliği anlamında hükümet politikaları ise 2007 tarihli beyaz kitapta iki temel başlık altındaki hedeflerle tayin edilmiştir. (Meeting the Energy Challenge: A Whitepaper on Energy, 2007) Buna göre enerji tasarrufu yoluyla karbon salınımını azaltmaya yönelik tedbirlerin alınması ve temiz, güvenli ve makul fiyatlı enerji tedarikinin güvenceye alınması iki temel politik hedef olarak belirlenmiştir. Her ne kadar bu raporla belirtilen ifadeler diğer Avrupa ülkeleri ile benzerlik gösterse de gerek enerji temini konusundaki durumu, gerekse transatlantik ilişkileri gereği İngiltere'nin Birlik düzeyindeki enerji politikalarına desteği bugünkü konjonktürde çok verimli bir nitelik göstermemektedir.

Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse, enerji konusu ülkelerin ekonomileri ve halkın gündelik hayatında çok önemli bir yer işgal ettiğinden büyük ülkeler enerji güvenliğine ayrı bir yer vermekte, kendi enerji güvenliklerini Birlik hedeflerinden üstte tutmaktadır. Bu durum hem ortak bir enerji politikası oluşturulmasını zorlaştırmakta, hem de -enerji konularının dış politikanın bir etkeni olduğu düşünülürse- Birliğin dış politika sürecine olumsuz etkiler yansıtmaktadır. Örneğin Almanya ile Rusya arasındaki üst düzey enerji işbirliği öncelikle Almanya'yı, buna bağlı olarak da Birliği Rusya'ya karşı daha kırılgan hale getirmektedir. Şüphesiz bu durum Rusya için de ileri sürülebilir. Ekonomik gelirinin büyük bir bölümü enerjiye dayalı olan ülkenin de Avrupa'ya karşı kırılganlığından bahsedilebilir. Ancak doğalgazı olmayan bir Avrupa'nın kışın nasıl ısınacağı ve elektrik ihtiyacının büyük bir bölümünü nasıl temin edeceği soruları düşünüldüğünde AB ile Rusya arasındaki enerji krizinin hangi tarafı sosyal ve ekonomik yönden daha fazla yıpratacağı açıktır.

3. Türkiye'nin Enerji Politikası

Türkiye'nin yaklaşık 94 milyon petrol eşdeğeri seviyesindeki enerji arzı önceki bölümde sözü edilen Avrupa'nın büyük devletlerinden daha aşağıda olsa da hızla gelişen ekonomisi ve konutlarda doğalgaza dönüşüm süreci Türkiye'yi önemli bir enerji tüketicisi ülke konumuna getirmektedir (IEA, 2011e). Hidroelektrik başta olmak üzere yenilenebilir enerji kaynaklarına da yönelmeye çalışan Türkiye yine de enerji konusunda oldukça dışa bağımlı bir ülke konumundadır. Türkiye'nin petrol ihtiyacının yaklaşık yüzde 30'u Rusya Federasyonu'ndan gelmektedir. Yine yaklaşık aynı oranda İran'dan da petrol ithalatı yapan Türkiye'nin bir diğer önemli petrol tedarikçileri Suudi Arabistan, Irak, Libya, Suriye ve Mısır gibi ülkelerdir.⁹ Doğalgaz konusunda da yüzde 97 gibi çok yüksek bir oranda dışa bağımlı olan Türkiye'nin en yüksek düzeyde doğalgaz ithalatı, petrolde olduğu gibi Rusya Federasyonu'ndan sağlanmaktadır. Türkiye'nin doğalgaz ithalatında yüzde 60'ın üzerinde bir payı olan Rusya'yı her birinin yaklaşık yüzde 10'luk payı olan İran, Azerbaycan ve Cezayir takip etmektedir. Türkiye'nin kömür ithalatında da önemli

⁹ Türkiye'nin petrol ithalatı ile ilgili veriler TÜİK'e başvuru yapılarak temin edilmiştir.

bir yeri olan Rusya sadece Avrupa Birliği için vazgeçilmez bir enerji kaynağı değil, Türkiye'nin de çıkar çatışması yaşamaktan kaçınacağı bir enerji devi olarak yeni dünya düzeninde yerini almaktadır. (2008 Yılı Sektör Raporu, 2009)

Türkiye'nin enerji anlaşmaları yaparken yukarıdaki ihtiyaçları doğrultusunda planlamalar yapmaya çalıştığı söylenebilir. Ancak Türkiye'nin enerji politikaları oluşturulurken bu ihtiyacın ötesinde bir politik çabanın varlığından da söz edilebilir. Daha açık bir ifadeyle, Rusya'dan alınan doğalgaz yeterli olduğu halde Azerbaycan'la doğalgaz anlaşması yapılması ya da İran ve Irak'la geliştirilen enerji diyalogları Türkiye'nin kendi ihtiyacının ötesinde bir enerji politikası olduğunun göstergeleri olarak değerlendirilebilir. Hızla gelişen doğalgaz sektörünün de etkisiyle söz konusu anlaşmaların Türkiye'nin ileride ihtiyaç duyacağı enerji için gerekli olduğu da düşünülebilir.¹⁰ Ancak henüz tahmini olan ihtiyaç rakamlarıyla büyük projelere başlamak mümkün değildir. Daha doğru bir yorum için Türkiye'nin de zaman zaman vurgu yaptığı enerji geçiş noktası olma konumunu incelemek yararlı olur. Türkiye'nin ihtiyacından çok daha fazla enerji kaynaklarına yönelmesinin temel nedeni jeopolitik konumunun getirdiği enerji köprüsü olma imkânını bir avantaja çevirebilmektir.

Daha açık bir ifadeyle, Türkiye'nin batısında bir önceki bölümde sözü edilen enerji ihtiyacı olan Avrupa ülkeleri yer almaktadır. Doğu ve güneyinde ise enerji kaynakları bakımından çok zengin Orta Doğu ve Hazar Bölgesi ülkeleri yer almaktadır. Türkiye bu iki bölge arasında enerji geçişine en uygun zemini oluşturmaktadır. Ancak Türkiye'nin bu konumu üstlenmesi bazı dışsal etkenlere de bağlıdır. Bu faktörlerin doğru değerlendirilmesi AB enerji güvenliğinde Türkiye'nin bir rolünün olup olmadığını incelemek için önkoşuldur.

4. Avrupa Birliği'nin Enerji Kaynaklarına Erişiminde Türkiye'nin Rolünü Etkileyebilecek Faktörler

Bunların ilki, özellikle Hazar başta olmak üzere Türkiye'nin doğusundaki ülkelerde yer alan enerji kaynaklarının maliyeti yüksek boru hatlarını inşa etmeye değer olup olmadığı meselesidir. İkinci olarak söz konusu kaynakların diğer taliplerinin olup olmaması da Türkiye'nin bu konumunu etkileyecek faktörlerden biri olarak değerlendirilebilir. Diğer bir ifadeyle enerji kaynakları arasında büyük güçler arasında bir mücadele de Türkiye'nin rolünü belirleyebilecek etkenlerdendir. Son olarak uluslararası sistemin yapısından kaynaklanan etkiler de Türkiye'nin enerji köprüsü olma konumuna olumlu ya da olumsuz yönde değiştirebilecektir. Konumu itibariyle tek kutuplu dünya düzeninde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne yakın duruşu söz konusuysen uluslararası sistemin iki kutuplu ya da çok kutuplu bir

¹⁰ BOTAŞ, Türkiye'nin 2008 yılında 38 milyar metreküp seviyesinde olan doğalgaz ihtiyacının 2015 yılında 57 milyar metreküp seviyesine çıkacağını tahmin etmektedir (2008 Yılı Sektör Raporu, 2009: 9).

yapıya dönüşmesi Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne ya da hidro-karbon zengini bölgelerdeki ülkelere göre pozisyonunu da etkileyebilir.

4.1. Hazar ve Orta Doğu Enerji Kaynakları

Avrupa için dördüncü koridor olarak değerlendirilebilecek Türkiye üzerinden gelecek bir doğalgaz hattının dolu kapasite ile çalışmasını sağlayabilecek üç bölge içinde en güvenilir olanının Hazar bölgesi kaynakları olduğunu söylemek mümkündür. Zira bölge ülkeleri Hazar'ın bütünü ile ilgili henüz anlaşmaya varamamış olsalar da kendi toprakları ve karasularında çıkan doğalgaz ve petrol bugün için yeterli boyuttadır.

Hazar bölgesi ülkeleri içinde enerji politikaları Batı dünyası ile paralellik gösteren Azerbaycan hem petrol, hem de doğalgazı boru hatları yoluyla enerji kaynaklarını güvenilir bir şekilde batıya ihraç etmeye başlamıştır. Azerbaycan'ın petrol rezervlerinin 1-1,25 milyar ton boyutunda olduğu tahmin edilmektedir. Yıllık 40 milyon ton civarı petrolü dünya piyasalarına aktaran ihracatının çok büyük bir bölümünü Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattıyla gerçekleştirmektedir.¹¹ Petrolün yanı sıra 2006 yılında başlayan doğalgaz üretimi ile ülke önemli bir ihracatçı konumuna gelmiştir. BTC hattına paralel inşa edilen Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) ya da diğer adıyla Güney Kafkasya Boru Hattı ise ülkenin 1 trilyon metreküp düzeyinde olduğu tahmin edilen doğalgaz rezervlerinin büyük bir bölümünün batıya naklini gerçekleştirmede öncelikli yol olarak görülmektedir. (Azerbaijan: Natural Gas, 2010)

Bölgenin büyük enerji üretim potansiyeli olan diğer bir ülkesi ise Türkmenistan'dır. Petrol bakımından Azerbaycan'ın ancak dörtte biri kadar bir üretime sahip olan ülkenin 2,6 trilyon metreküp düzeyinde olduğu tahmin edilen doğalgaz rezervleri yatırım ve tesis yetersizliğinden dolayı istikrarlı bir üretim görüntüsü sergilememektedir. (Turkmenistan Energy Profile, 2010)

Hazar Havzası'nın bir diğer büyük üreticisi olan Kazakistan'ın ürettiği yıllık 80 milyon ton seviyesindeki petrolün büyük bölümü Rusya üzerinden Karadeniz'e ulaşmakta ve bu yolla dünya pazarlarına açılmaktadır. Kazakistan, petrol boru hatları yoluyla Çin'e de petrol ihracatı yapmaktadır. Orta Doğu'dan sonra dünyanın en zengin petrol rezervinin olduğu düşünülen Kaşagan'ın tam kapasite üretime geçmesinin ardından 2020 yılında ihracatın iki katına çıkacağı da tahmin edilmektedir. (Kazakhstan: Oil, 2010) 2,4 trilyon metreküp düzeyinde olduğu tahmin edilen rezervleri ile Kazakistan üretiminin bir bölümünü yeni yapılan Orta Asya Doğalgaz Boru Hattı yoluyla Çin'e ihraç edilmektedir. Kazak gazının önemli bir bölümü ise Rus gaz sistemine bağlanmaktadır. (Kazakhstan: Natural Gas, 2010)

¹¹ Azerbaycan'ın üretiminin yaklaşık yüzde 80'inin gerçekleştirildiği Azeri-Çirak-Güneşli bölgesinden çıkan petrolün neredeyse yüzde 90'ı BTC yoluyla ihraç edilmektedir. Azerbaycan'ın enerji görünüm için bkz.: Azerbaijan: Oil, 2010.

Kısaca özetlemek gerekirse, Hazar ülkelerinin Orta Doğu'daki petrol ve doğalgaz kaynaklarına tam anlamıyla bir alternatif olduğu söylenemez. Ancak doğrudan bağımlılığı azaltma konusunda önemli bir etken olarak yadsınamaz bir konumları vardır. Bununla birlikte Hazar Denizi'nin kıta sahanlığı sorunu çözüldükten sonra mevcut üretimlerin oldukça üzerinde bir arz sağlanacağı da düşünüldüğünde bu ülkelerle uzun vadeli anlaşma yapmanın özellikle büyük güçler açısından önemli bir dış politika kaldıracı olarak değerlendirilebileceği söylenebilir. Zira bu bölgede sadece Rusya değil, Çin ve ABD'de büyük güçler olarak etkili olmaya çalışmaktadır. Bu sebeple uluslararası sistemin çok kutuplu bir yapıya dönüşmesi durumunda bölge kaynaklarına erişimde rakipler güçlerin önceliğe sahip olmaması için büyük güçler arası bir mücadelenin söz konusu olduğu düşünülebilir. Bu açıdan bakıldığında Avrupa Birliği'nin büyük ülkeleri için bölgede etkin faaliyet göstermek ve bölge enerji kaynaklarına diğer büyük bir güç olan Rusya'dan bağımsız bir şekilde erişebilmenin önemi daha da artmaktadır. Doğal olarak Türkiye'nin sunduğu köprü rolü de bu düzeyde ele alınabilir.

Türkiye'nin enerji koridoru olma rolü için bir diğer önemli unsur Körfez bölgesinin önemli ülkesi İran'dır. Her ne kadar mevcut yönetim, Batı ile politik olarak muhalif bir görünüm sergilese de ülkenin zengin kaynakları sistemsel düzeyde ülkeyle ilişkileri geliştirmeyi önemli kılmaktadır. Dünya'nın dördüncü büyük petrol üreticisi ve dünya petrol rezervlerinin yaklaşık yüzde 10'una sahip ülkesi olan İran, petrolünün yarısından fazlasını Japonya, Çin, Hindistan ve Güney Kore'ye satmaktadır. (Country Analysis Brief: Iran, 2010) Doğalgaz rezervleriyle de dünyada ikinci sırada yer alan İran'ın yeterli üretim teknolojisine sahip olmaması ve yabancı yatırımcılara da geri alım şartı öne sürmesi bu kaynağın yeterince işletilmesine engel olmaktadır.¹² Petrol konusunda olduğu gibi doğalgazda da doğu ülkeleri İran'ı önemli bir tedarikçi olarak algılamaktadır. Her ne kadar Pakistan ve Hindistan arasındaki sorunlar sebebiyle sıkıntılı bir görünümü olsa da gündemde olan İran-Pakistan-Hindistan doğalgaz boru hattı İran için sadece Avrupa odaklı bir ihracat perspektifi olmadığını açıkça sergilemektedir. (New Delhi calls for IPI talks, 2010)

İran'la birlikte körfez bölgesinin bir diğer önemli doğalgaz üreticisi konumunda olan Katar 25 trilyon metreküp üzerindeki rezervleriyle özellikle Avrupa ve genel olarak büyük güçler için oldukça kritik bir ülke konumundadır. Uzak Asya ülkelerinin önemli doğalgaz alımı anlaşmaları yaptığı bu küçük ülke ile Avrupa'dan sadece İspanya'nın ciddi olarak LNG alımı yapmaktadır. (Country Analysis Brief: Qatar, 2009: 1-4) Katar'ın üretim kapasitesinin artması ve boru hattı ile nakil

¹² İran yabancı yatırımcıların ülkesinde çıkardıkları gazı önce kendisi alıp, sonra çıkartan kuruma tekrar satma stratejisi olarak özetlenebilecek "buy-back" anlaşması yapma yoluna gitmekte, bu durum da birçok yabancı yatırımcıyı ülkeye yatırım yapma konusunda caydırmaktadır. Bkz.: Townsend, 2001: 27-7.

sağlanması durumunda, Nabucco ya da benzeri yollarla Avrupa'ya doğalgaz sağlanması ve Rusya'ya bağımlılık önemli derecede azaltılabilir.

Özellikle 28 milyar ton düzeyine kadar öngörüler olan petrol rezervleriyle Irak, önemli bir tedarikçi olarak her zaman Avrupa için önem arz etmektedir. İran'da olduğu gibi büyük çoğunluğu doğu yönüne giden Irak petrolünün ancak yüzde 20 düzeyindeki bölümü Avrupa'ya yönelmektedir. (Country Analysis Briefs: Iraq, 2010: 1-5) Amerika'nın müdahalesinin ardından karışıklık yaşamasına rağmen 3,2 trilyon metreküp düzeyinde kanıtlanmış doğalgazı bulunan Irak, AB'nin doğalgaz arz çeşitliliği sağlamasında çok önemli bir ülke olabilecektir. Özellikle, bazı öngörülerde rezerv düzeyinin 8,5 trilyona kadar çıkabileceği yorumlar, ülkenin bu konumunu çok daha önemli hale getirebilir. (Country Analysis Briefs: Iraq, 2010: 6-7) Doğal olarak Irak gazının Avrupa yönüne en makul nakli Türkiye üzerinden mümkün görünmektedir. Irak'ın yanı sıra Suudi Arabistan ve Mısır da petrolde olduğu gibi doğalgazda da önemli ülkeler olarak değerlendirilebilir. Fakat Suudi Arabistan'daki rezervlerin büyüklüğü ile ilgili netlik olmaması ve çıkartılan doğalgazın önemli bir bölümünün petrol çıkarma amaçlı kuyulara pompalanması uzun vadede belirsizliği getirmektedir. (Country Analysis Briefs: Saudi Arabia, 2010: 12-13) Mısır ise daha mütevazı kaynaklara sahip olduğundan ve üretilen doğalgazın yarıya yakını iç pazarda tüketildiğinden sadece sınırlı katkı yapabilecek bir ülke olarak değerlendirilebilir. (Country Analysis Briefs: Egypt, 2010: 4-5)

Özetle söylemek gerekirse, hızla azalan Kuzey Denizi kaynakları ve Rusya'ya bağımlılaştırma faktörü düşünüldüğünde Avrupa'nın doğalgaz alternatifine en makul çözümün başta Hazar olmak üzere, Orta Doğu ve Körfez ülkelerinden sağlanabileceği iddia edilebilir. Her ne kadar riskleri olsa da bölgeye yatırım yapmak dünya siyasi sisteminin çok kutuplu bir düzene dönüşmesi durumunda Avrupa Birliği'nin büyük ülkeleri için en gerekli adımlardan biri olacaktır.

4.2. Büyük Güçlerin Enerji Rekabeti

Hazar ve Orta Doğu kaynaklarının Avrupa'nın enerji ihtiyacını karşılamaya fazlasıyla yetebilecek düzeyde olması Türkiye'nin AB enerji güvenliği üzerindeki rolünü etkileyecek dışsal faktörlerden yalnızca biridir. Bunun dışında Türkiye'nin AB için önemini etkileyecek -fakat en az birincisi kadar önemli- bir diğer faktör ise büyük güçlerin enerji kaynakları üzerindeki rekabetidir.

Öncelikle ABD bölgede söz sahibi olan ve birçok enerji kaynağı üzerinde söz sahibi olan büyük güçtür. Irak'a müdahalesinin ardından bölgede etkisini çok daha fazla arttıran ABD'nin etkisiz olduğu tek enerji zengini ülkenin İran olduğunu söylemek yanlış olmaz.¹³ Tek süper güç konumundaki ABD, sadece körfez ve orta

¹³ ABD'nin Irak ve Afganistan müdahalelerinin ardında enerji kaynaklarını kontrol gayesi olduğuna yönelik farklı yorumlar müdahalelerin ardından geniş yankı uyandırmıştır. (Linzer, 2004; Walt, 2005:107)

doğu ülkelerinde değil, aynı zamanda Hazar bölgesinde de etkili olma gayretindedir. Bunun Türkiye'yi de yakından ilgilendiren en açık örneği Bakü-Tiflis-Ceyhan projesine yönelik ABD desteğidir (Bremmer, 1998: 28). Özellikle 2001 sonrasında ise ABD, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan gibi bölge ülkeleri ile askeri ve ekonomik ilişkiler geliştirmeye özen göstermektedir (Blank, 2011:217-8). Dolayısıyla hayati bir çıkarı olmasa da ABD bölgenin enerji kaynaklarına ilgi gösteren önemli bir büyük güçtür.

ABD'nin yanı sıra Çin de Orta Doğu başta olmak üzere Hazar ve Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarına oldukça büyük önem vermektedir. Önceki bölümde de belirtildiği gibi başta İran olmak üzere Körfez ve Orta Doğu'dan enerji ithalatı üst düzeyde olan Çin'in artan ihtiyacını karşılamak için Orta Asya kaynaklarına yöneldiği gözlenmektedir. Bunun en son örneği Türkmen, Özbek ve Kazak doğalgazını Çin'in Sincan bölgesine taşımakta olan yıllık 40 milyar metreküp kapasiteli Orta Asya Doğalgaz Boru Hattı'dır (Kazakhstan: Natural Gas, 2010). Çin sadece bu ülkelere yatırım yapmakla kalmamakta, Rusya'nın enerji yatırım eksikliğini değerlendirip bu ülkedeki kaynakları da kendine yönlendirmek için çalışmaktadır.¹⁴ Bu bilgiler ışığında, ekonomik olarak dünyanın ikinci büyük ve en hızlı gelişen ülkesi olan Çin'in ihtiyaç duyduğu enerjiyi karşılamak için Orta Doğu başta olmak üzere Orta Asya ve Hazar Havzası kaynaklarına yönelmesi Avrupa Birliği için ciddi bir rekabet ve tehdit unsuru olarak değerlendirilebilir.

Enerji kaynağına ihtiyaç duyan ülkeler kadar yüksek düzeydeki enerji kaynaklarına sahip olup bu konumunun getirdiği avantajları arttırmak isteyen Rusya da özellikle Hazar Bölgesi ülkeleri ile ilişkilerine özen göstermektedir. Sovyet döneminde bölge kaynakları Rusya'ya yönelik hatlarla dünya pazarlarına açılmaktaydı. Bu durum BTC dışında çok fazla değişmemiş olsa da Rusya'nın yeni çıkarılmakta olan kaynaklar için de mümkün olduğunca kendi topraklarından geçen güzergâhları ön plana çıkartma eğiliminde olduğu görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle Rusya arka bahçesi olarak gördüğü Hazar Bölgesi ve Orta Asya'ya karşı soğuk savaşın bitiminden sonra müdahaleci bir politika izlemiştir (Kubicek, 1997: 651-2). Özellikle ABD'nin Afganistan ve Irak işgallerinin ardından güvenilir bir dost imajı veren Rusya (Allison, 2004: 279-80) "Avrasyacı" eski Rusya Başbakanı Primakov'un tabiri ile bölgedeki Rus çıkarları yeniden canlanmıştır (Freire, 2009: 131).

Özetle belirtmek gerekirse, süper güç olan ABD ve geleceğin süper güç adaylarından biri olarak da değerlendirilen Çin, enerji ihtiyaçlarını garanti altına almanın yanı sıra diğer büyük güçlerin enerji kaynakları üzerindeki kontrolünü sınırlandırma amacıyla Hazar ve Ortadoğu kaynaklarına yönelmektedir. Bir diğer

¹⁴ Çin Ulusal Petrol Şirketi'nin Rusya'nın petrol şirketi Rosneft'e yatırım yapmasının (John,2006) yanı sıra Çin, doğalgaz alımı için Gazprom'la da iki yeni boru hattı üzerinde mutabakat zabtı imzalamıştır. (China: Natural Gas, 2009)

büyük güç olan Rusya için ise enerji konusunda kendisine oldukça bağımlı olan Avrupa'nın bu bağımlılığının devamı stratejik öneme sahiptir. Hazar kaynakları Avrupa'nın kullanımına sunulsa bile Rusya toprakları üzerinden olması Rusya stratejik önemde bir konudur. Bu sebeplerle, büyük güçlerin enerji konusundaki adımları, doğal olarak Türkiye'nin Avrupa'nın enerji güvenliğindeki rolünü doğrudan etkileyen bir ikinci önemli faktördür.

4.3. Uluslararası Sistemin Değişen Yapısı

Türkiye'nin genelde Avrupa için, özelde de Avrupa Birliği'nin büyük ülkeleri için enerji koridoru olarak önemli bir pozisyon teşkil etmesi etkileyebilecek bir diğer dışsal faktör de uluslararası sistemin yapısından kaynaklanmaktadır. Büyük güçler arasındaki enerji kaynakları paylaşımı ile doğrudan ilgili olan bu faktör en az bölge ülkelerinin kaynak zenginliği kadar önemlidir çünkü sistemin yapısındaki değişim Türkiye'nin dış politika tercihlerini de doğrudan etkilemektedir. Bu sebeple uluslararası sistemdeki değişiklikleri analiz etmek gerekir.

Sistem temelli bir teorik yaklaşım izlenen bu çalışmada neo-realizm temel hareket noktasıdır. Soğuk savaş sonrası dönemde ABD'nin süper güç olduğu uluslararası sistem tek kutuplu bir yapı sergilemektedir. Ancak neo-realist yazarlar arasında sistemin doğası gereği tek kutupluluğun uzun sürmeyeceği tartışılmıştır. Güç dengesi üzerine kurulu sistemde aşırı güçlü aktöre karşı diğerlerinin içsel ya da dışsal kaynaklara dayalı bir dengeleme çabasına girişeceği açıktır (Waltz, 1979:117-8). Özellikle de Avrupa'dan ABD'nin askeri gücünün çekilmesinin ardından çok kutuplu bir yapıya geçişin hızlanacağı öngörülmüştür (Mearsheimer, 1990: 5-6) çünkü ABD'nin askeri, siyasi ve ekonomik açılardan tek kutupluluğun yükünü uzun zaman taşıması mümkün değildir (Waltz, 2000: 14-15).

Ancak tek kutuplu yapının beklenenden daha uzun bir süre devam etmesi sistemdeki yapısal dönüşümü belirsiz hale getirmiş ve bu durum da çeşitli eleştirilere yol açmıştır.¹⁵ Ancak Mearsheimer, Avrupa'nın ve Uzakdoğu'nun büyük güçlerinin güçlerine arttırmaya yönelik çabalarını çok kutuplu bir dünyaya yönelme sinyalleri olarak değerlendirmiş, ancak ABD'nin yayılcı bir politika izlememesini bu durumu yavaşlatan bir neden olarak açıklamıştır (Mearsheimer, 2001: 391-2). Benzer şekilde, Walt güç dengesi yerine tehdit dengesinin etken olduğu bir neo-realist açıklama ile günümüz dünyasındaki dengeleme eksikliğine vurgu yapmıştır (Walt, 2002: 124-6). Wohlforth ise ABD'nin ekonomik, askeri, teknolojik ve jeopolitik üstünlüğünün yapısal değişimi engellediğini, iki okyanus ile korunan süper gücün diğer ülkelerin tehditlerine karşı doğal olarak korunduğunu ileri sürmüştür (Wohlforth, 2000: 273-90).

¹⁵ Neo-realizmin eleştirileri için bkz: Holsti, 1991; Legor ve Moravcsik, 1999; Kegley, 1993.

11 Eylül olaylarının ardından değişen ABD politikası ise dengelemenin eksikliği üzerine politikalara yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu dönemde öne çıkan görüşlerden biri de yumuşak dengeleme olarak adlandırılmıştır. Bu görüşü savunanlar sınırlı diplomatik koalisyonlar yoluyla diğer ülkelerin ABD politikalarını engelleme veya geciktirme çabalarını veya eskiden ABD'ye topraklarını kullanma izni veren ülkelerin çekimser davranmalarını bir çeşit dengeleme olarak değerlendirmiştir. Yine ekonomik olarak güçlenmeye çalışan ülkeleri de aynı şekilde yumuşak dengelemenin bir sonucu olarak gören bu yaklaşımı savunanlara göre belirli ölçüde güçlenen ülkeler yumuşak dengelemeden güç dengesinin gerektirdiği dengelemeye geçiş yapacaklardır. (Pape, 2005: 7-45; Paul 2005: 46-71)

Çin'in hızla gelişen ekonomisi yanında askeri yatırımlara da yönelmeye başlaması, ABD ve Avrupa ekonomilerinde yaşanan gelişmeler neo-realistleri de ABD'nin yaklaşımlarını gözden geçirmeye yönelmesi gerektiği yönündeki eleştirilerini arttırmıştır. Özellikle Walt ABD'nin kendini ilgilendirmeyen konulardan uzak durması ve hayati çıkarı olan bölgelerde baskın olmaya çalışan bir güç olması halinde müdahale yolunu seçmesi üzerine kurulu olarak açıklanabilecek "deniz aşırı dengeleme" üzerine kurulu bir büyük strateji oluşturması gerektiği üzerinde durmaktadır (Walt, 2011: 6-16).

Bu görüşler ışığında neo-realist yazarların ABD'nin hakim olduğu tek kutuplu yapının uzun sürmeyeceğine yönelik beklentilerinin oldukça haklılık payı olduğu söylenebilir. Sistemin çok kutuplu ya da iki kutuplu bir yapıya mı dönüşeceği ise bugün için çok belirgin değildir. Böyle bir değişim için öngörülebilecek büyük güçler arasında hiç şüphesiz başı Çin çekmektedir. ABD'nin Uzak Asya'da dominant pozisyonunu koruma çabasının ABD ile Çin arasındaki bir çatışmayı daha da yakınlaştırdığı da iddia edilmektedir (Layne, 2008: 13-18). Çin ile birlikte çok kutuplu dünyada bir başka büyük güç adayı da Rusya'dır. Özellikle enerji kaynakları açısından çok büyük bir stratejik gücü elinde tutan Rusya'nın ekonomik olarak Çin'in gerisinde kalmasına rağmen halen büyük bir askeri gücünün olması bu ülkeyi bir kutup adayı olarak değerlendirmeyi gerektirmektedir. Her ne kadar tek başına kutup olmak için yeterli güçleri yokmuş gibi görünse de Almanya ve Fransa'nın öncülüğündeki Avrupa Birliği de şüphesiz bir kutup teşkil edebilecek güçtedir.

Bütün bunların ışığında tek kutuplu dünyadan farklı yeni bir dünya düzeni oluşması durumunda AB'nin enerji ihtiyacını karşılamada Türkiye'nin rolünün önemli olup olmaması kutuplar arası ilişkilere ve Türkiye'nin kendini nerede konumlandığına bağlı olacaktır. Daha açık bir ifadeyle eğer çok kutuplu bir dünya oluşur ve Rusya ile AB iki farklı kutup olarak birbirlerini önemli rakipler olarak algılayarlarsa, AB'nin alternatif kaynaklara ulaşması yolunda Türkiye'nin önemi çok daha fazla olacaktır. Yine aynı şekilde Çin'le AB'nin rakip güçler olarak

başta Hazar, İran ve diğer bölgesel ülkelerin kaynakları üzerindeki rekabeti de artacaktır. Bu sebeple Türkiye'nin AB için önemi yine artacaktır. Farklı bir açıdan bakılırsa, ABD ve Çin'in süper güçler olacağı iki kutuplu bir dünyada AB'nin ve Rusya'nın kendilerini nerede konumlandıkları Türkiye'nin AB enerji güvenliğindeki rolünü belirleyici etken olacaktır.

Bununla birlikte Türkiye'nin yeni oluşan uluslararası yapıda nasıl bir dış politika belirleyeceği de şüphesiz çok önemlidir. Çin ile Rusya'nın iyi ilişkiler geliştirebildiği birçok kutuplu dünyada Türkiye tercihini eski müttefiklerinden yana kullanacağı bugün için cevabı belirsiz bir durumdur. Enerjisinin büyük bir bölümünü temin ettiği ve her geçen gün ihracatında büyüme yaşanan Rusya ile ilişkilerin bozulması Türkiye'nin de Rusya'nın da istemediği bir seçenektir. Dolayısıyla yeni oluşmakta olan dünya düzeninde AB'nin Türkiye'yi bir güzergâh olarak istemesinin yetmeyeceğini, Türkiye'nin de bu rolü üstlenme istekliliğinin oluşması gerektiğini söylemek yanlış olmaz. Bugün için Türkiye tarafında bu isteklilik mevcut olmakla birlikte yeni oluşan düzendeki belirsizlikler ileride bu durumda değişikliklere yol açılabileceğini düşündürmektedir.

5. Sonuç

Günümüz dünyasında hızla artan enerji ihtiyacı ülkeleri çeşitli kaynak arayışlarına yöneltmektedir. Ancak gelişmekte olan yenilenebilir enerji kaynakları enerji güvenliği sorununa çözüm olamamakta, ülkeleri tedarikçi çeşitlendirmeye yöneltmektedir. Avrupa Birliği de bu amaçla Rusya dışındaki kaynaklara, Rusya topraklarını kullanmadan ulaşmanın önemi bilmektedir. Avrupa'nın ulaşabileceği farklı enerji kaynaklarının güzergâhı üzerinde bulunan Türkiye'nin AB enerji güvenliğiyle ilgili rolü ise çok tartışmalı bir konudur. Bazı yazarlara göre hayati bir mesele olan bu rol, başka yazarlar tarafından oldukça basit bir ayrıntı gibi ele alınabilmektedir. Oysa mesele sadece enerji ihtiyacını karşılamının ötesinde dış politika etkileri olan bir konudur. Daha açık bir ifadeyle, Türkiye'nin yeni dünya düzeni içinde belirleyeceği konum bu rolün ne derece önemli olduğunu da belirleyecektir.

Türkiye'nin AB enerji güvenliği üzerindeki rolünün gerçekleşebilmesi için gerekli olan koşullardan ikisi hâlihazırda mevcut görünmektedir. Türkiye üzerinden geçirilecek hatları dolduracak kapasitede doğalgaz ve petrol hem Hazar hem de Orta Doğu coğrafyasında fazlasıyla mevcuttur. Diğer yandan AB'nin birçok anlamda rakibi konumunda olan Çin başta olmak üzere büyük devletlerin söz konusu kaynaklar için kızıışmakta olan bir rekabeti söz konusudur. Bugün için belirsiz olan üçüncü faktör ise uluslararası sistemin yapısındaki belirsizliktir.

Bu açıdan bakınca Türkiye'nin son yıllarda enerji alanına yaptığı yatırımın da doğru bir tercih olduğunu söylemek yanlış olmaz. Zira Türkiye de hem enerji ihtiyacı sürekli artan bir ülkedir hem de yeni uluslararası sistemin yapısındaki

değişikliklerin belirsizliği Türkiye'nin Rusya'ya bağımlılığını azaltmasını gerekli kılmaktadır. Bu sebeple Türkiye'nin İran'la geliştirmekte olduğu enerji diyalogu da büyük öneme sahiptir. Zira Avrupa'nın ihtiyaç duyacağı doğalgaz için Rusya'nın belki de tek alternatifi İran'dır. İran ve Hazar kaynaklarının Avrupa'ya nakli için ise en iyi güzergâh şüphesiz Türkiye'dir. Zira aksi halde ya kuzeyden geçirmek gerekir ki Rusya'ya bağımlılığı azaltmaya etkisi olmaz, ya da güneyden ve/veya LNG formatında geçirmek gerekir. Bu da maliyetli ve daha az istikrarlı bölgelerden ulaşımı zorunlu kılar. Dolayısıyla Hazar Bölgesi kaynakları için Türkiye "biçilmiş kaftan"dır. Aynı şekilde Orta Doğu, özellikle de Körfez bölgesi için yine Türkiye üzerinden Avrupa'ya doğalgaz nakli en makul çözüm olarak görülmektedir. Nabucco ya da benzeri projeler tamamlandığında buradan Avrupa'ya doğalgaz nakli sadece söz konusu kaynakların Türkiye'deki şebekeye bağlanmasından ibaret kalacaktır. Bu da getireceği fayda düşünüldüğünde oldukça cüzi bir maliyet anlamına gelmektedir.

Ancak tek kutuplu dünyanın içinde bulunduğu belirsizlik durumu bu girişimleri kısıtlı düzeyde tutmaktadır. Bugün için Türkiye'nin rolünün çok önemli olduğunu iddia etmenin ya da Nabucco projesi gibi büyük çaplı yatırımları maliyet veya yeterli kaynakların olmaması gibi sebeplerle eleştirmenin uluslararası siyaset açısından bir anlamı yoktur. Uluslararası konjonktürün ne yönde geliştiğine bağlı olarak ve sistemin yapısal değişikliğine göre Türkiye'nin AB'nin enerji güvenliğine katkısı yorumlamak daha doğru olacaktır.

Kaynakça:

- 2008 Yılı Sektör Raporu (2009). BOTAS, Ankara.
- Allison, Roy (2004). “Strategic Reassertion in Russia’s Central Asia Policy”, *International Affairs*, 80(2).
- Azerbayjan: Natural Gas (2010). US Energy Information Administration. Erişim: 24 Kasım 2010, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Azerbaijan/NaturalGas.html>
- Azerbayjan: Oil (2010). US Energy Information Administration. Erişim: 24 Kasım 2010, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Azerbaijan/Oil.html>.
- Batır, Kerem (2006), “Pax Americana ya da Tek Kutuplu Dünyada Amerikan Müdahaleciliği”, Der: Yonca Özer, *Tek Kutuplu Dünyada Yaşamak: Gerçekler, Yanılgılar ve Beklentiler*, İstanbul: Sosyal Demokrasi Vakfı.
- Blank, Stephen J. (2011). “Challenges to Russia in Central Asia”, *American Foreign Policy Interest*, 33(5).
- BMWi (2005). Communication and Internet Division, EWI/Prognos - Study: The Trend of Energy Markets up to the Year 2030, Documentation No: 545, Berlin.
- BMWi (2011) BMWi, Energy Policy. Erişim: 22 Ekim 2011, <http://www.bmw.de/English/Navigation/energy-policy.html>.
- BP Statistical Review of World Energy (2009). Erişim: 10 Kasım 2010, www.bp.com/statisticalreview.
- Bremmer, Ian (1998). “Oil Politics: America and the Riches of the Caspian Basin”, *World Policy Journal*, 15(1).
- China: Natural Gas (2009). *U.S. Energy Information Administration Country Analysis Briefs*. Erişim: 28 Mayıs 2010, <http://www.eia.doe.gov/cabs/China/NaturalGas.html>.
- Country Analysis Briefs: Egypt (2010). *US Energy Information Administration*. Erişim: 25 Kasım 2010, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Egypt/pdf.pdf>.
- Country Analysis Briefs: Iran (2010). US Energy Information Administration. Erişim: 25 Kasım 2010, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Iran/pdf.pdf>.
- Country Analysis Briefs: Iraq (2010). *US Energy Information Administration*. Erişim: 25 Kasım 2010, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Iraq/pdf.pdf>
- Country Analysis Briefs: Qatar (2010). *US Energy Information Administration*. Erişim: 25 Kasım 2010, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Qatar/pdf.pdf>.
- Country Analysis Briefs: Saudi Arabia (2010). *US Energy Information Administration*. Erişim: 25 Kasım 2010, http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Saudi_Arabia/pdf.pdf.

- Energy, transport and environment indicators (2011). *Eurostat*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Erişim: 25 Ekim 2011, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-DK-11-001/EN/KS-DK-11-001-EN.PDF
- EU agrees to lift Libya sanctions (22 Eylül 2004). *BBC*. Erişim: 22 Haziran 2009, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3680686.stm>.
- European Energy Review (2010). Herbert Smith. Erişim: 12 10 Temmuz 2010, <http://www.herbertsmith.com/NR/rdonlyres/A40F7F70-1B6B-47F8-90A2-6B65CD194B21/0/7847EER2010d1France.pdf>
- First liquid gas delivery in port (2009). *BBC*. Erişim: 22 Ağustos 2009, http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/wales/south_west/7952415.stm.
- France's Energy Situation (2008). *Ministere de l'Ecologie de l'Energie du Developpement durable et de la Mer*, 2008. Erişim: 30 Mart 2008, <http://www.developpementdurable.gouv.fr/energie/anglais/politique-energetique.htm#1>.
- Freire, M.R. (2009). "Russian Policy in Central Asia: Supporting, Balancing, Coercing, or Imposing?", *Asian Perspective*, 33(2).
- Giusti, Serena, (2008). "The Ambiguous Effects of the Rome-Moscow Bipartisan Axis on the EU Policy Towards Russia", *Italian Foreign Policy*, No: 9. Erişim: 25 Temmuz 2009, <http://www.foreignpolicy.it/adon/files/giusti.rtf>.
- Green Paper (2000). "Towards a European strategy for the security of energy supply". Brussels: European Commission.
- Green Paper (2005). "Green Paper on energy efficiency: Doing More with Less". Brussels: European Commission.
- Green Paper (2006). "A European Strategy for Sustainable, Competitive ana Secure Energy". Brussels: European Commission.
- Harks, Enno (2004). *Europe's Future of Oil and Gas Supply – North, East or South? SWP Working Paper FG 8*.
- Holsti, O. R. (1991). "International Systems, System Change, and Foreign Policy", *Diplomatic History*, 15.
- IEA, (2011a). 2009 Energy balance for Germany. Erişim: 20 Ekim 2011, http://www.iea.org/stats/balancetable.asp?COUNTRY_CODE=DE.
- IEA, (2011b). 2009 Energy balance for France. Erişim: 20 Ekim 2011, http://www.iea.org/stats/balancetable.asp?COUNTRY_CODE=FR.
- IEA, (2011c). 2009 Energy balance for Italy. Erişim: 20 Ekim 2011, http://www.iea.org/stats/balancetable.asp?COUNTRY_CODE=IT
- IEA, (2011d). 2009 Energy balance for United Kingdom. Erişim: 20 Ekim 2011, http://www.iea.org/stats/balancetable.asp?COUNTRY_CODE=GB.

- IEA, (2011e). 2009 Energy balance for Turkey. Erişim: 20 Ekim 2011, http://www.iea.org/stats/balancetable.asp?COUNTRY_CODE=TR
- Iran, Italy to sign oil deal today (9 Ocak 2008). *Tehran Times*. Erişim: 22 Temmuz 2009, http://www.tehrantimes.com/index_View.asp?code=160914.
- John, Mary (2006). "Russia-China Energy Cooperation", *Frost & Sullivan*. Erişim: 25 Mayıs 2010, <http://www.frost.com/prod/servlet/cif-econinsight.pag?docid=76385988>.
- Kazakhstan: Natural Gas (2010). US Energy Information Administration, Erişim: 24 Kasım 2010, www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/NaturalGas.html.
- Kazakhstan: Oil (2010). US Energy Information Administration. Erişim: 24 Kasım 2010, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/Oil.html>.
- Kegley, Charles W. (1993). "The Neoidealist Moment in International Studies? Realist Myths and the New International Realities", *International Studies Quarterly*, 37(2).
- Kubicek, Paul, 1997, "Nationalism and Realpolitik in Central Asia", *Europe-Asia Studies*, 49 (4).
- Layne, Christopher (2008). "China's Challenge to US Hegemony", *Current History*, 107(705).
- Legro, Jeffrey W. and Moravcsik, Andrew (1999). "Is Anybody Still a Realist?", *International Security*, 24(2).
- Liembach, Berthold & Müller, Friedemann (2008). "European Energy Policy: Balancing national interests and the need for policy change." *Freidrich Ebert Stiftung*. Bonn: Bonner Universitäts-Buchdruckerei.
- Linzer, Dafna (2004). "Poll Shows Growing Arab Rancor at U.S." *Washington Post*, 23 Temmuz 2004, A26.
- Mearsheimer, John J. (1990). "Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War", *International Security*, 15 (1).
- Mearsheimer, John J. (2001). *The tragedy of Great Power politics*, New York: W.W.Norton & Company.
- Meeting the Energy Challenge: A Whitepaper on Energy (2007). HM Government Department of Trade and Industry.
- Monteiro, Nuno P. (2011). "Unrest Assured: Why Unipolarity Is Not Peaceful". *International Security*, 36(3).
- New Delhi calls for IPI talks (19 Mart 2010). *United Press International*. Erişim: 21 Şubat 2011, http://www.upi.com/Business_News/Energy-Resources/2010/03/19/New-Delhi-calls-for-IPI-talks/UPI-15881269006235/
- Norway increases EU's security of gas supplies (2009). *Norway Mission to the EU*. Erişim: 20 Ağustos 2009, www.eu-norway.org/news/security_of_gas_supplies/.

- Öğütçü, Mehmet (2006), “Yeni Ekonomik Süpergüç Çin’in Önlenemeyen Yükselişi: Türkiye ile Rekabet mi Ortaklık mı?”, Der: Yonca Özer, *Tek Kutuplu Dünyada Yaşamak: Gerçekler, Yanılığlar ve Beklentiler*, İstanbul: Sosyal Demokrasi Vakfı.
- Özer, Yonca (2006), “Tek Kutuplu Dünyada Çok Kutuplu Düzen Arayışları: Kutuplardan Biri Olma Yolunda Avrupa Birliği”, Der: Yonca Özer, *Tek Kutuplu Dünyada Yaşamak: Gerçekler, Yanılığlar ve Beklentiler*, İstanbul: Sosyal Demokrasi Vakfı.
- Pape, Robert A. (2005). “Soft Balancing against the United States”, *International Security*, 30(1).
- Paul, T.V. (2005). “Soft Balancing in the Age of U.S. Primacy”, *International Security*, 30(1).
- The Future of UK Gas Supplies (2004). *Parliamentary Office of Science and Technology Postnote No: 230*.
- Townsend, David (2001) “The buy-back debate”, *Petroleum Economist*, 68(9).
- Turkmenistan Energy Profile (2010). US Energy Information Administration. Erişim: 24 Kasım 2010, http://tonto.eia.doe.gov/country/country_energy_data.cfm?fips=TX.
- UK Gas Reserves and Estimated Ultimate Recovery (2009). Department of Energy and Climate Change. Erişim: 9 Ağustos 2009, https://www.og.decc.gov.uk/information/bb_updates/chapters/Table4_4.htm.
- Üstün, Çiğdem (2011). “Energy Cooperation between Import Dependent Countries: Cases of Italy and Turkey”, *Perceptions Journal of International Affairs*, 16 (1).
- Walt, Stephen M. (2002). “Keeping the World “Off-Balance”: Self-Restraint and U.S. Foreign Policy”. Ikenberry, G. John, *America Unrivaled: The Future of the Balance of Power*, Ithaca: Cornell University Press.
- Walt, Stephen M. (2005). “Taming American Power”, *Foreign Affairs*, 84(5).
- Waltz, Kenneth N. (1979). *Theory of International Politics*, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing.
- Waltz, Kenneth (2000). "Intimations of Multipolarity" in Hansen, Berthie and Bertel Heuril (eds.), *The New World Order*, London: Macmillan.
- Willams, Stephen, (2009). “Gaddafi Conquers Rome”, 2009, *African Business*, No: 355.
- Wohlforth, William C. (2000). “The Stability of a Unipolar World”. Brown, Michael, et al., *America’s Strategic Choices: Revised Edition*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.